

TOMÁŠ MĚŠTÁNEK

VÁCLAV STACH A JEHO PŘÍRUČKA UČITELE LIDU

K počátkům českého filosofického myšlení nové doby

Václav Stach patřil k nejvýznamnějším postavám první generace národního obrození. Jeho vliv můžeme sledovat jak ve vznikajícím novočeském básnictví, tak i v oblasti lidovýchovných snah. Dnes je však tento autor už téměř zapomenut. Způsobila to asi skutečnost, že ve všech oblastech Stachovy činnosti vstoupily do našich kulturních dějin osobnosti jiné: v básnictví Thám, v teoretické oblasti Dobrovský a v lidové osvětě Kramerius. K tomu, že byl Václav Stach téměř zapomenut, přispěl rozhodně i jeho neblahý spor s velikánem tehdejší vědy Josefem Dobrovským. Kromě vystoupení v Thámových Básních v řeči vázané (1785) se Stach také osobně nijak zvlášť neúčastnil veřejného uměleckého a národního života. I když ve své době patřil k nejtalentovanějším představitelům nastupující české inteligence, zapadlo jeho jméno později natolik, že mnozí literární badatelé uvádějí se značnými odchylkami názvy jeho děl i životní data.¹ Je pravda, že ke zmatku kolem Stachovy osoby přispívalo i množství pseudonymů, jimiž podepisoval svá původní díla i překlady. (Užíval jména Vácslav Charda, Vácslav Petrýn, Petr Záchodský ze Slevizu, Podbělovský.)

Václav Stach se narodil s největší pravděpodobností 17. října 1755² v Prešticích na Plzeňsku. Od roku 1766 studoval na jezuitské škole v Klatovech. Svě učitele si Stach oblíbil natolik, že když 21. července 1773 zrušil papež Klement XIV. jezuitský řád, rozhodoval se k odchodu do některého z polských měst patřících Rusku, v nichž Kateřina II. proti tovaryšstvu

¹ Josef Jungmann, který v Historii literatury české podává poměrně obsáhlý, třebaže v žádném případě ne úplný seznam Stachových prací, uvádí například pod pořadovým číslem 6 titul *Divný oučinek potěcha*, i když správný název díla zní *Divný oučinek potěhu*. Josef Jungmann, *Historie literatury české*, Praha 1849, str. 628a.

² Tento údaj uvádí J. J. Zikan v knize *Die lebenden Schriftsteller Mährens* (Brno 1812), viz pozn. 5. Ve druhém dílu *Dějin české literatury* (Praha 1960) je jako datum Stachova narození označen 16. říjen 1754. Většina autorit se shoduje na tom, že zemřel v květnu roku 1831 stár 76 let. Ze zprávy citované v pozn. 5 ani z jiných pramenů však nelze jednoznačně určit, zemřel-li stár více než 76 let nebo téměř 76 let.

nijak nezasahovala, aby tam mohl vstoupit do řádu. Svůj plán však neuskutečnil. Po neshodách s otcem odešel do Prahy a studoval u profesorů Seibta a Vydry. Roku 1776 obdržel Václav Stach titul doktora svobodných umění a filosofie. Věnoval se pak studiu teologie a 22. září 1781 byl vysvěcen na kněze. Hned po svém vstupu mezi kněžstvo se zařadil k osvíceným duchovním, kteří respektovali josefínské představy o náboženství. V roce 1786 byl jmenován profesorem pastorální teologie na generálním semináři v Hradisku u Olomouce. (Generální semináře, jež se měly podílet na výchově osvíceného duchovenstva, byly založeny roku 1786, ale hned pět měsíců po císařově smrti byly na nátlak Říma zrušeny.) Po zrušení semináře v Hradisku přešel Stach jako učitel do biskupského semináře v Olomouci. V Olomouci učil Stach až do roku 1799, kdy byl pro svou osobní nesnášenlivost a svárliвість propuštěn na penzi s ročním platem 300 zlatých. Mýlí se tedy Karel Sabina, když tvrdí, že Stach byl propuštěn pro své volné náboženské smýšlení nebo pro útoky na kaplana Rokosa,³ i když je možné, že stále vzrůstající řady osobních nepřátel v semináři využily k jeho odstranění i dříve publikovaných názorů.⁴ Po svém penzionování žil Stach ještě čtyři léta v Olomouci, pak pobyl krátký čas v Jihlavě a zbytek života strávil ve Vídni, zcela odtržen od všeho národního dění. Zemřel 24. května 1831.⁵

Literatura o Václavu Stachovi je poměrně chudá. Nejobsáhlejší poučení o jeho životě i o většině jeho děl podává Václav Zelený v článku Václav Stach, „starý veršovec“. Stachovi věnuje pozornost i Karel Sabina v útlém spisku nazvaném Václav Stach, jeho doba a spisy. Někteří další autoři zkoumají jednotlivé oblasti Stachovy tvorby, ale těchto prací není mnoho. Z uvedených dvou základních zdrojů informací o Stachovi je serióznější a objevnější práce Zeleného, Sabinova knížka příliš podléhá neověřeným tradovaným názorům. I Zelený hodnotí sice Stacha jako člověka vcelku negativně, vyzvedává však některé cenné prvky v jeho díle a přistupuje k celému problému daleko objektivněji.

Stach bývá tradičně zařazován mezi první novočeské básníky. Byl totiž jedním z pěti autorů, kteří do Thámova sborníku *Básní v řeči vázané* přispěli původními českými verši. (Václav Thám, Václav Stach, František Knobloch, Tomáš Pavelka a Václav Matěj Kramerius.) Ve své době byl Stach považován za velmi nadějného básníka. Jeho básnickou plodnost dokumentuje skutečnost, že jak *Kritický výklad pomatených českých gramatik*,⁶ tak i *Harmonie a dobrozvučnost*⁷ jsou doprovázeny desítkami

³ *Psaní školního mistra Petra Záchodského ze Slevizu . . .*, v němž Rokosa napadal, vydal Stach totiž už v roce 1786, tedy třináct let před svým vyloučením ze semináře.

⁴ Karel Sabina, *Václav Stach, jeho doba a spisy*, Praha 1870, str. 33–38.

⁵ Antonín Rybička uvádí přesné datum Stachovy smrti v ČCM 1872 na stranách 214–216 podle Öster. kais. priv. Wiener Zeitung: „Verstorben zu Wien den 24. Mai 1831 (...) alt 78 Jahre.“ Údaj o věku potvrzuje poznámka J. J. Zikana z jeho knihy *Die lebenden Schriftsteller Mährens* (Brno 1812), v níž na str. 163 čteme: „Stach Wenzel, geb. zu Przesnitz in Böhmen 17. Oktober 1755.“

⁶ *Kritický výklad pomatených českých gramatik, zejména těch nejpomatenějších Kožíškové a Thámové, k ustanovení přirozené dopropisemnosti a k vysvětlení neuznané dobrozvučnosti českého, moravského, slováckého písmem jednoceného jazyka*, (rkp), asi mezi rokem 1801 a 1805.

⁷ *Harmonie a dobrozvučnost jazyka českého kritickým přirovnáním německého, řeckého a latinského s ohledem na prozodickou jejich povahu vyložena, ode všech*

ilustrativních básní a Divný oučinek potěhu⁸ patří dokonce se svými více než 13 000 verši k nejrozsáhlejším českým skladbám. Charakteristické ovšem je, že žádná z těchto prací nevyšla tiskem. Pouze Karel Hynek Thám vydal s nevalným úspěchem upravený výběr z Divného oučinku potěhu pod názvem Starý veršovec pro rozumnou kratochvíli (Praha 1805). Vydání nepřineslo žádný umělecký ani finanční efekt. Ještě hůře dopadly Stachovy snahy o vydání Kritického výkladu a Harmonie. Po velkých průtazích ve vídeňských úřadech, kam poslal spisy k cenzuře, dostal konečně imprimatur, avšak najít nakladatele se mu do konce života nepodařilo. Poslal Harmonii dokonce k posouzení Jungmannovi, ale ten, třebaže v něho jako v odpůrce Dobrovského skládal Stach velkou naději, neměl o jeho spise valné mínění.⁹

I když v počátcích naší nové poezie nebyl Stach vzhledem k úrovni tehdejší tvorby špatný básník, později se pro uraženou ješitnost postavil proti Dobrovskému, snažil se pracovat zcela proti Dobrovského teoretickým zásadám (proto hájil také tak ostře časomíru proti přízvučnému verši) a dostal se do slepé uličky. Jeho básně ztratily kontakt s vývojem české poezie, přičily se duchu českého jazyka, a protože byly plny nenávisti a hrubých urážek, nebyly ani čtenáři vyhledávány. Určitou renesancí prožila Stachova poezie v 50. letech minulého století, kdy některé jeho básně ze Starého veršovce přepracoval Karel Vinařický a uveřejnil je v Časopise českého muzea. V nové podobě si verše získaly velký obdiv a jejich vliv byl takový, že i Čelakovský podlehl omylu a zařadil je do svých čítanek jako původní práce Stachovy. Dnes bývá Stach uváděn víceméně jen jako okrajová postava z počátků novočeské poezie. Toto hodnocení je však jednostranné a ne zcela spravedlivé, protože zdůrazňuje pouze jednu stránku Stachovy tvorby a zcela opomíjí jeho lidovýchovné snahy a praktickou činnost nadšeného josefinisty a osvícenského učitele. Za svých vysokoškolských studií v Praze se seznámil Stach s osvícenskými názory, v jejichž duchu později psal většinu svých prací. Všechny své knihy psal česky, třebaže neměl o tomto jazyce a o jeho významu pro budoucnost nijak optimistické představy.¹⁰ Skeptické názory na budoucnost češtiny však nebyly charakteristické jen pro Stacha. Sám Dobrovský, největší znalec historické i současné češtiny ve své době, nevěřil v možnost vzkříšení jazyka a češtinu zkoumal pouze jako objekt vědeckého zájmu.

Stachovy tolerantní názory typické pro josefínskou etapu českého osvícenství se nejvýrazněji projeví v jeho publikační činnosti. Třebaže byl sám jezuita vychovaný katolický kněz a učitel náboženství, neváhal pustit

matenic nejnovejšiho veršovství osvobozená a rozmanitými příklady vyjádřená, (rpk), doba vzniku jako u Kritického výkladu.

⁸ *Divný oučinek potěhu. Má vzbuzená chuť k zpěvu a obrana staročeského veršovství proti novým nezákadným nápadům*, (rpk), 1797.

⁹ Jungmann napsal v dopise 19. září 1820 A. Markovi: „Stach mi poslal Harmonii jazyka. Ten má divné nápady, až to uvidíte!“ Václav Zelený, *Václav Stach, „starý veršovec“*, Osvěta 1873, str. 850.

¹⁰ „... jazyka (rozuměj českého), kterýž podle povážení mého nikdy více té dokonalosti dojíti nemůže, kterouž německá řeč skutečně již má a každodenně ještě více a více podle rostoucího, v ní vůbec obsaženého smyslu filosofického a všelikeho umění, dostává. Proto již mnohé myšlenky i celí spisové nemohou pohodlně do češtiny přeloženi být.“ Václav Stach, *Počátkové k veřejnému (...) vykládání pastýřské theologie*, Praha 1789, z předmluvy (nestránkováno).

se do boje na obranu nekatolíků, cítil-li, že se jim křivdí. Stejně tak vydával a překládal nekatolické knihy, přispěl-li tím k zájmům pravdy. Útočil vždy proti jednostrannému a tendenčnímu interpretování skutečnosti, ať šlo o názory katolíků nebo protestantů. V předmluvě k Nábožným písním¹¹ nazvané Milí vlastenci odmítá Stach jak nestálost evangelíků, tak i zaslepenost jezuitů: „I vy, sprostáci, máte čistou pravdu vědět, abyste si jí uměli vážit a s ní u víře pevní byli a nedali se svést, jak se mnohým hloupým nekatolíkům děje, jenž sem i tam trhají a naposledy spustíce se pravého smyslu Písma sami nevědí, co jsou. (...) Bývalí jezoviti a jejich společníci z nepřátelského záští jim přezděli jansenisti a pod tímto zlehčujícím jménem nejvíce ve francouzské zemi každého moudřejšího, kdo podle jejich chuti nebyl, násilně pronásledovali.“ V úvodu citává zaznívá základní Stachova snaha – seznamovat s pravdou všechny, i ty nejnižší vrstvy národa. Tomuto cíli podřídil také svou činnost v neplodnějším desetiletí života – v letech 1782–1792. (Jak je vidět z letopočtu, kryje se toto desetiletí zhruba s obdobím vlády Josefa II., s největším rozkvětem josefínských svobod.) V roce 1782 vydal Stach Komenského spis Labyrint světa. O čtyři roky později přeložil Knihu mravů křesťanských od luterána Jakuba Friedricha Feddersena.¹² Je to první spis vydaný u nás, který plnil jeden z nejdůležitějších záměrů josefínské výchovy lidu – boj proti pověře.¹³ V téže době přeložil Václav Stach v evangelickém duchu spis Jiřího Františka Seilera Rozmlouvání mezi otcem a dítětem o věcech náboženství se týkajících. (Tuto knihu vydal už před ním ve smyslu katolickém dominikán Aleš Pařízek a v roce 1785 Václav Thám v duchu „neutrálním.“) Když katolický kněz Václav Rokos otiskl útočný česky psaný spis proti nekatolíkům, reagoval Stach roku 1786 ostrou polemikou podepsanou pseudonymem Petr Záchodský ze Slevizu.¹⁴ Odvážným činem Stachovým bylo přeložení a vydání dvojdílné Historie velikého sněmu kostnického (1785–1786) z pera pražského profesora církevních dějin Kašpara Royka.¹⁵ Kniha přehodnocuje z osvěcenských pozic události kostnického sněmu, a třebaže byl jejím autorem katolický duchovní, hájí Husa proti nařčení z kacířství. Ještě více než tyto názory však katolické duchovenstvo v českém překladu pobouřily Stachovy předmluvy k oběma dílům. Zvlášť první

¹¹ Václav Stach, *Nábožné písně pro katolického měšťana i sedláka k veřejným a domácím službám božím*, Olomouc 1791.

¹² *Christliches Sittenbuch für den Bürger und Landmann von Jacob Friedrich Feddersen, Domprediger in Braunschweig*. Kniha vyšla roku 1784 na popud dánského krále Kristiána VIII. Je psána v osvěcenském duchu, nezdůrazňuje nijak zvlášť protestantství a pro svou názorovou umírněnost byla oblíbena jak mezi evangelíky, tak i mezi katolíky. Stach ji přeložil pod pseudonymem Václav Charda s titulem *Knihy mravů křesťanských pro měšťana a sedláka od Jakuba Friedricha Feddersena sepsaná*.

¹³ V našich zemích zahájila boj proti pověrám už Marie Terezie. Její nařízení z let 1753 a 1780 (druhé bývá mylně přičítáno Josefu II.) reagují na vzrůstající pověrčivost zvláště na Moravě.

¹⁴ *Psaní školního mistra Petra Záchodského ze Slevizu k obraně evangelických učitelů a svobodného učení evangelického proti nedůvodnému důkazu Václava Rokosa, kaplana vojtěšského, že kazatelé evangeličtí nejsou žádní kněží*, Praha 1786.

¹⁵ Originál Roykův měl původně 4 díly a vyšel v letech 1781 až 1785 ve Štýrském Hradci a v Praze pod názvem *Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz*. Stach knihu přeložil pod pseudonymem Václav Petrýn.

předmluva je plna ironie a jízlivosti. Překladatel knihu dedikuje „veleb-
ným a dvojtíhodným pánům a pánům farářům a kaplanům církve římské
pro dobrou vůli“ a klade jim na srdce, „aby ji pod svou ochranu přijali,
když někteří proti záповědi nejvyššího poručení buď z hlouposti a nevě-
domosti, která vztekla horlivost plodí, nebo z pouhého farizejství, které
poznovu pravdu z daremného ohledu vyznati nechce, jí pronásledovati
budou křičíce: Tu jest kacířství! Tu jest husitství! (...) Neboť i ten nej-
sprostší sedlák římský ví a pocítuje, že pravda pro každého jest a že páni
kněží jí rozsívát ne ale vyplet mají, třebaš ona některým lidem nepřijemná
byla.“ O tom, jak byl Stachův překlad přijat protijosefinsky orientovanými
katolickými duchovními, svědčí Sprosté katolické rozvržení nad opovážli-
vostí Václava Petryna, překladatele historie Roykovské o sněmu kostnic-
kém, jež se objevilo krátce po českém vydání spisu Kašpara Royka.

Z nařízením vyšších úřadů přeložil Stach roku 1789 Giftschützovu pří-
ručku Počátkové pastýřské theologie.

V dějinách literatury bývají připomínány dvě sbírky Stachových pů-
vodních náboženských básní: Písne křesťanské pro slabeckou osadu
k veřejným a domácím službám božím z roku 1785 a Nábožné písne pro
katolického měšťana a sedláka k veřejným a domácím službám božím
z roku 1791. První jmenovanou sbírku vydal vlastním nákladem Stachův
příznivec baron V. K. Hildprandt. Kromě těchto dvou knih básní vyšel
roku 1799 ještě výbor ze čtyř set Stachových duchovních písni pod názvem
Písne na slávnost těla Kristového.

V roce 1795 uveřejnil Josef Dobrovský v Pelclových Grundsätze der
böhmischen Grammatik svou proslulou stať Böhmische Prosodie, v níž se
letmo dotýká i dvou Stachových dvojverší a kritizuje jejich nedokonalost.
Toto odsouzení se stalo Stachovým osudem. K rozporům, jež měl s Dobrov-
ským již od doby působení v generálním semináři (Dobrovský v Hradisku
u Olomouce zastával funkci vicerektora a později rektora), přibýlo tedy
ještě negativní hodnocení poezie. Od onoho okamžiku vyplýval Stach
veškerou svou energii, s níž byl dříve s to zastat tolik práce prospěšné
pro celý národ, na skládání útoků na Dobrovského. Svůj díl dostal i Fran-
tišek Martin Pelcl, o němž hovoří Stach posměšnou slovní hříčkou už
v titulu Kritického výkladu pomatených českých gramatik. Právě toto
nespravedlivé napadání, v němž Stach často hrubě a nevybíravě útočil na
Dobrovského domnělé němectví, ba i na jeho duševní chorobu, bylo patrně
jednou z příčin averze pozdější české literární historie.

Největší význam z celého Stachova díla měl rozhodně jeho plán Příručky
učitele lidu. Už v několika předmluvách k jiným knihám se Stach zmiňoval
o rozsahu vzdělanosti v Německu, chválil vysokou úroveň německé lido-
výchovné literatury a značné vzdělání učitelů. Proto se rozhodl vydávat
pro mladé kazatele a učitele rozsáhlou knižnici, v níž chtěl zachytit a při-
způsobit českým podmínkám tehdejší osvicenskou vzdělanost německou.
Tento velkorysý projekt, jenž nemá v naší raně obrozenské literatuře ob-
doby, se mu však nepodařilo úplně realizovat. V roce 1787 jen vykročil
a není známo, proč na cestě, jež by mu přinesla určité více slávy a uznání
než celá jeho předchozí i následující činnost, nepokračoval dál. Lze se jen
dohadovat, co mu zabránilo v dalším vydávání Příručky. Snad to byly
důvody zcela prozaické — nedostatek peněz, neshody s nakladatelkou nebo

nechť k další práci — snad, a to je pravděpodobněji, zabránily vydávání dalších dílů změněné politické poměry po smrti Josefa II.

Příručka učitele lidu vyšla v Olomouci roku 1787. Jak je vidět z fotografické přílohy, nenese sice kniha v titulu Stachovo jméno, všechny autority v literární historii se však na jeho autorství shodují (Josef Jungmann v Historii literatury české na str. 628a, Jan Jakubec ve 2. dílu Dějin literatury české na str. 223—226, Rudolf Havel ve 2. dílu Dějin české literatury na str. 648 atd.), pouze Jiří V. Klíma uvádí v hesle V. Stach v Ottově slovníku naučném i jakéhosi nejmenovaného spoluautora. Autor hesla nijak toto svoje tvrzení nedokládá ani v ostatní literatuře není o nějakém spoluautorovi žádná zmínka. J. V. Klíma snad opírá svou teorii o plurál v první větě předmluvy, který však rozhodně není průkazný. Předmluva ukazuje, s jakým záměrem byla kniha sestavována. „Vydavatelům tohoto písma nejvíc na tom záleží, aby svým bratřím takovou prací posloužili, kteráž jim v ouřadu jejich tím dříve prospěšná býti může, čím méně knih v jazyku svém mají, kteréž by se německé osvícenosti v nynějších okolnostech vyrovnat mohly. Tu se bude vydávat sbírka nejdůležitějších věcí, kteréžto v německém světě mezi všemi učiteli silný průchod mají. (...) Totiž všeliká jednání z historie církevní i světské, všeliká domnění, způsobové starých a nynějších národů i obzvláštních učitelů sem přijdou. Krom dogmatických pravd budou sem také položeni výkladové Písma svatého, mravní naučení, rozličná poznamenání z historie člověka, příhodní úsudkové nynějších mudrců a počínání tolikerých reformátorů. Sem také patří způsob k vyučování lidu prostředkem historie a umění přirozenosti, katechetiky a homiletiky a vesměs pastýřské opatrnosti, od kteréž se navrzení ke kázání, napravování a potěšování rozloučiti nedá...“

I když se Příručka opírá o německé předlohy, není to překlad v pravém slova smyslu, spíše jde o výbor z německých autorů. Vydání příručky učitele lidu bylo Stachovým pokusem o praktický výklad osvícenských názorů na základě většího počtu cizích předloh. Tuto relativní nepůvodnost Stachovy knihy nelze chápat jako zápor. Vždyť i Markova Logika, jež bývá uváděna jako první novočeská filosofická práce,¹⁶ je přeložena z němčiny.

Přestože Příručka učitele lidu měla ve své době jistě velký význam, později téměř upadla v zapomenutí. Došlo k tomu z několika důvodů:

1. Pozdější spory s Dobrovským vrhaly na Stacha velmi nepříznivé světlo a soustřeďovaly pozornost badatelů spíše na Stachovy názory prozodické.
2. Příručka poněkud předběhla dobu, vznikla příliš brzy, než aby mohla vejít v širší čtenářské povědomí.
3. Kniha začala vycházet v době plné politického napětí a zvrátů. Po smrti Josefa II. (1790) došlo totiž k přehodnocování jeho činů, k upevnování všeho, co osvícený císař uvolnil, a Příručka, jež byla psána v přísně josefínském duchu, rozhodně nebyla publikací, která by mohla být doporučována k výchově lidu.

¹⁶ „První filosofický spis český nové, obrozenské doby jest Antonína Marka (1785 až 1877) Logika nebo Umnice, kterou na výzvu Jungmannovu zpracoval podle logiky berlínského profesora, kantovce Jana Bohumíra Keisewettera pro encyklopedii věd a vydal po pětileté práci r. 1820.“ Josef Král, *Československá filosofie*, Praha 1937, str. 84.

Stachova Příručka učitele lidu si kladla za cíl formovat podle předem stanoveného programu světový a životní názor lidových vrstev v duchu racionalismu, klasicistické vzdělanosti a josefinského osvícenství. Chtěla se stát učebnicí tolerantního uvědomělého občana rakouského státu. O tom, že Příručka je zaměřena protidogmaticky, svědčí úvodní článek filosofické části knihy nazvané Příběhová filosofie.

„Kněžstvo vesměs nic jiného znáti se nevynasnažuje, leč toliko svou sakristii, a to mnohdykráté jen podle nejstaršího šlendriánu, kterýž prej ze všech jeho příruček (snad compendiis theologicis) s šilhavýma očima a téměř veskrz strašlivým pohledem na každého rozumného člověka, a následovně na filosofii, vykuká. Arcif jest k politování, že tento nejdůležitější a nejvznešenější rád tovaryšstva lidského od jezovitství a mnišství do tmavé rozumu prázdné sakristie zapuzen byv celému moudrému světu k posměchu a potupě se nenadále vystavil. (...) Což nepodporují i to nejhloupější hamparádi, kteréž by se mnohý kněz zastyděl jen za nějaké pias credulitates, tj. svatou tláčotinu, pokládat.“¹⁷

Kniha je určena každému učiteli, „aby s všelikými domněniami filosofů se seznámil, a tak s filosofickou myslí sakristii nechal sakristiánům a zvoníkům, jenž strašidla zažehnávají a bouřku zahánět chtějí, kde jí není.“¹⁸

První díl Příručky obsahuje kapitoly o pohanském a židovském náboženství, vysvětlení myšlenek apoštolů, výklad přikázání, kapitoly o modlitbě, o významu orby, praktické pomůcky a návody k sestavování kázání, pasáž o duchovní rétorice a dosti obsáhlou kapitolu nazvanou Příběhové filosofie.

*

Filosofické názory obsažené v kapitole Příběhové filosofie vycházejí z celkového charakteru a zaměření Příručky učitele lidu. Cílem Stachových úvah o předmětu filosofie, o jejím místě mezi vědami, o filosofických disciplínách nebo o poznání a pravdě je teoreticky podpořit nutnost myšlenkové svobody a názorové tolerance, obhájit základní ideje josefinismu.

Václav Stach se nesnaží vybudovat názorový systém, ba dokonce takové snahy odmítá, když proti systematickému filosofování staví jako výhodnější eklekticismus. Filosofický systém lze v duchu Stachových názorů charakterizovat jako souhrn všech ověřených pravd a poznatků, jenž je podmíněn dobou svého vzniku a dosaženým stupněm teoretického myšlení. Proces poznání reality je nekonečný, a tak každý složitě budovaný filosofický systém ztrácí časem svou hodnotu. „Poněvadž pak tyto zkušenosti nevyhnutelně tím více růsti musejí, čím déle pokolení lidské trvá, čím více zpytuje a čím více s ustavičným rozmnožováním lidu k dalšímu zpytování a namáhání svých mocností přinuceno bývá, tedy tím samým sobě vždycky také spolu zjednává novou materii k novým důvodům a novým zdílnostem, a když to potom za hrubý čas pořád trvá, bývá toho nového tolik, že celé filosofické systema změněno býti musí.“¹⁹

Stach chce ukázat místo filosofie mezi ostatními vědami. Vychází od věd konkrétních, jež jsou přímo spjaty s pozorováním a kvantitativním

¹⁷ Václav Stach, *Příručka učitele lidu*, str. 256–257.

¹⁸ Tamtéž, str. 257–258.

¹⁹ Tamtéž, str. 268.

určováním jevů. Společným východiskem pro další dělení na vědy o kvantitě a vědy o kvalitě jsou pro něho historie přírody a hvězdářství. Základních poznatků získaných o světě a vesmíru pomocí těchto disciplín potom využívají abstraktní vědy, jež se dělí do dvou proudů, protože „v sobě buď obsahují velikost věcí, kvantitát, nebo zase jejich vlastnosti, totiž kvalitát a spolu považování z těch obojích vyplejavající. V první pozůstává matematika, v druhé dle bližšího smyslu pozůstává filosofie. Velikost těl se nejdříve a nejlépeji dá sdělit, ona se v obyčejných případnostech dá smyslným způsobem zpytovat a posuzovat, a příčiny, proč každé vyměřování tak a ne jinaké vypadnouti musí, rovně tím smyslným způsobem dají se vynajít. Proto také matematika vždycky byla dříve slíčena nežli sama filosofie, zvlášť poněvadž měšťtínské živobyti mnoho příležitostí podává, v nichž se může potřebovat a slíčit. Při velikosti těl naučil se rozum lidský sdělovat a důvodit a pak potom těchto hbitostí také užíval při vlastnostech věcí. Právě za tou příčinou, že matematika smyslné počátky k poznání má, dostala ten daleko větší stupeň určitosti a jistoty nežli mladší sestra její sama filosofie, protože přirovnání velikosti se vždycky přímo uvéstí dá až na vlastní úsudek smyslů, kdežto zatím filosofie v největším počtu případností musí přestati na pouhých podobnostech pravdy, poněvadž ostatní vlastnosti, jejich příčiny a následky jen toliko prostředkem důvodění vyvedeny býti musejí.“²⁰ Zvláštní místo ve Stachově dělení věd zaujímá logika. Jednak plní funkci jakéhosi mezistupně mezi konkrétními a abstraktními vědami o kvalitě, jednak je uváděna jako organická součást vlastní filosofie. Kromě logiky obsahuje filosofie ještě fyziku a kosmologii, jež jsou teoretickými protějšky konkrétních věd základních, učení o duši rozdělené podle Stacha ještě na pneumatologii a psychologii, ontologii, přirozenou teologii, praktickou filosofii a dějiny filosofie. Ze všech těchto odvětví věnuje Stach ve svém výkladu pozornost jen logice, praktické filosofii a částečně dějinám filosofie.

Sám pojem filosofie chápe Stach velmi různě. Jednou je mu jakousi univerzální vědou o kvalitě a zahrnuje v sobě množství dílčích disciplín, jindy ztotožňuje pojem filosofie s postojem, který dnes nazýváme světovým či životním názorem, často též znamená filosofie totéž co osvícenost. Filosofie v tomto posledním významu je pak zdrojem tzv. filosofického smyslu, jenž bychom mohli interpretovat jako praktický filosofickopolitický postoj vznikající na základě objektivních i subjektivních předpokladů existence určitého národa a trvajících v těsné symbióze s osvícenou (to je moudrou či rozumnou) filosofii. V některých Stachových výkladech objektivních předpokladů vzniku osvíceného národa se v těchto místech objevují jasné vlivy Montesquieuova geografického determinismu, zvláště důraz na přímou závislost duchovní úrovně národa na počtu obyvatelstva: „... ten národ, kde 4000 lidí na čtyřhrannou míli přijde, bude čtyřkrát více osvícen nežli takový, kde jen 1000 lidí na témž okršlku přebývá.“²¹

Důležité místo ve Stachově výkladu zaujímá logika. Nezabývá se totiž pouze metodou filosofického zkoumání (v této souvislosti se objevuje jako mezistupeň mezi konkrétními a abstraktními vědami o kvalitě), ale i pro-

²⁰ Tamtéž, str. 272–273.

²¹ Tamtéž, str. 296.

cesem a obsahem poznání a kritérii jeho pravdivosti. Toto určení ji zařazuje jako součást filosofie, jež se věnuje problematice noetické. „Poněvadž ale rozum mnohonásobným způsobem slabý jest a zbloudit může, tedy musí naše nejprvnější starost býti o to, abysme se naučili znáti, jaký jest způsob našeho poznání a jak bysme mocností svých k němu dobře užívatí měli. To se děje v logice, kteráž vlastně jest jen příprava k filosofii, však ale tak dalece se obírá s vlastnostmi a s oučinkami té naší mocnosti k poznání, tak dalece také již jest velká částka filosofie. Ona vyšetřuje, v čem pozůstává naše poznání věcí a na čem se zakládá, jak ono začátek bere u smyslů vycházejí od nich a poznenáhla v zdílnosti (abstractio) dále kráčeje až k nesmyslným myšlenkám se vynáší, pak také jak se k nim dostává a jaké schopnosti k tomu rozvinouti se musejí. Poněvadž ale pravda jest nejvyšší cíl všeho poznání našeho, tedy logika zkoumá, v čem onano pozůstává, a vyměřivši její bytnost a povahu s lidskou schopností k poznání, hledí tuto těžkou otázku zodpovídat: jak dalece pravda v ouzkém okrášku rozumu našeho leží, jakých prostředků člověk užívat a jakých ourazů se vystříhati má, kolikerému zapření sebe podrobiti se musí, chce-li, aby v svém zpytujícím vyhledávání pravdy, nepravím šťastným, ale jen raději řeknu, méně nešťastným byl.“²² O významu, který noetickým otázkám Stach přikládal, svědčí skutečnost, že problému pravdivého poznání není v Příručce učitele lidu věnována jen příslušná pasáž v Příběžích filosofie, ale i šestadvacetistránková úvaha o pravdě v jiné části knihy.

Stachovo noetické východisko je senzualistické. V Příručce nacházíme dokonce parafrázi slavného Lockova výroku: „V tom se nepochybně moji čtenáři se mnou srovnávají, že lidé žádného vrozeného poznání nemají a že si duše nic představití nemůže, co by předtím buď skrze vnitřní, nebo zevnitřní smysl aspoň v nejprvnějších počátcích nebyla obdržela.“²³ Smyslovou podstatu má i abstrakce. „Všechno poznání naše pochází od smyslů a na nich založeno jest a to platí také o nejdílnějších částkách jeho. Neboť z toho samého jména zdílné (abstractum) jest to viděti, protože spojená věc (concretum) předchází zdílnou, kteráž od oného byla odtažena a oddělena. Všecky zdílné myšlenky počátečně byly jsou spojeny, a tedy významovaly něco světlého a patrného. Teprv s dlouhým přičiněním a snažností podařilo se lidskému rozumu, že ten počáteční obraz zastřel a to něco tmavě si myslil, kteréž sice se na oným obrazu vynachází, ale samo týž obraz není, kteréžto něco člověk více pocituje, nežli myslí, a jestliže by si to něco skutečně mysliti chtěl, nevyhnutelně by musil mu nějakou patrnou věc podložit. Nechať toho někdo zakusí, aby si ku příkladu o velikosti, roztaženosti, konci, času, prostrannosti, věčnosti atd. nějakou čistou myšlenku dělal, kteráž by nic smyslného aniž té zřejmé myšlenky o psaném nebo tištěném slovu s sebou nenesla, uvidí, jak daleko to přivede.“²⁴

Protože hodnotu filosofie určuje Václav Stach podle stupně pravdivého poznání skutečnosti, je otázkám pravdy věnováno v Příručce učitele lidu hodně místa. Stach vychází z tvrzení, že „pravda jest vesměs to, co tak

²² Tamtéž, str. 274.

²³ Tamtéž, str. 107.

²⁴ Tamtéž, str. 265–266.

skutečně jest, jak má být, a co v své určité potaženosti (relatione) takové jest, zač se držeti a pokládati má“²⁵ nebo „srovnalost našeho úsudku s touž věcí“²⁶ případně „myšlenka potaženosti (relationis), kteráž se nejbliže na náš úsudek vztahuje“.²⁷

Z celé kapitoly o poznání, ano z celé knihy vyvstává Stachova snaha vychovávat tolerantního vzdělaného občana odpovídajícího josefínským ideálům. Jako teoretické východisko pro zdůvodnění nutnosti názorové tolerance uvádí autor Příručky učitele lidu relativnost pravdy. „Úsudkové všech lidí jistým způsobem sobě odporní jsou, a přec vesměs podle své potaženosti (relatione) jsou všichni pravdiví.“²⁸ „Dokáže-li se, že téměř všechno poznání lidské takovou povahu má, že všichni úsudkové naši počátečně záležejí na pohledu, že jedenkaždý člověk z místnosti své jinou stranu věci před ním ležících, jeden světleji nežli druhý, spatruje a že většímu dílu lidí nemožné jest svou místnost změnit nebo do smejšlení jiného člověka a do jeho místnosti se vsadit, tedy bude z toho následovat, že se aspoň mnohým, jestli ne všem, napohled bludným a nesmyslným domněním jiných lidí, a to sice také ve věcech náboženství, relativa veritas připustit musí. (...) A přec v teologických rozepřech a hádkách o věci náboženství není nic obyčejnějšího jako to, že teologové, kteříž z toho místa, na kteréž skrze vyučování svých učitelů byli postaveni, nikdá nevystupují a nehledějí na jiného místo se postavit, potom všem jiným spolu-křesťanům, jenž ouplně toho nevidějí, co se jim představuje, nebo jenž něco více nežli oni spatrují, vinu dávají, že by měli zlé bezbožné srdce.“²⁹ „Všecko tedy, co jmenujem bludy, jsou nedostatkové v poznání jistých stran a jistých určitostí (determinationes), kteréž ten neb onen člověk ještě nikdy na věcech neznamenal. To poznání nás uvádí k pravým pravidlům snášenlivosti, tolerance chybných nebo bludných domnění a dávají reguly, jak by se moudří přemejšlicí lidé, zvlášť veřejní učitelové, při vzdělávání lidu a při osvětlování ho zachovat měli.“³⁰ V těchto řádcích spočívá krédo celé knihy a celého plánu vydávání Příručky. Stach se zde snaží teoreticky zdůvodnit jeden z charakteristických rysů josefinismu a celého osvícenství, názorovou toleranci.

Jako obhajoba josefínského státu vyúsťuje nakonec i další Stachův výklad v Příručce učitele lidu týkající se „na činy uvedené neboli praktické filosofie“. Rozsah, jaký zaujímají úvahy o praktické filosofii, odpovídá důležitosti tohoto tématu. Pro celé 18. století je totiž charakteristická nedůvěra ke spekulování neohlížejícímu se na praxi. Svědčí o tom mj. hned v úvodu kapitoly Stachova snaha neužívat pro tzv. čistou (= ne-praktickou) filosofii přívlastku spekulativní. „V těchto uměních, o kterých se shůry jednalo, pozůstává čistá nebo (jak se dosti neslušně pravi) tak nazvaná spekulativní filosofie, protože se jen toliko s vlastnostmi a s bytností přirozených věcí a s jejich nejbližšími následkami obírá.“³¹

²⁵ Tamtéž, str. 99.

²⁶ Tamtéž, str. 263.

²⁷ Tamtéž, str. 263.

²⁸ Tamtéž, str. 104.

²⁹ Tamtéž, str. 104–106.

³⁰ Tamtéž, str. 119.

³¹ Tamtéž, str. 282.

Cíl filosofie spočívá v hledání pravdy a její význam v aplikaci filosofických poznatků na život jedince i společnosti. „Tato aplikace jest již tuze stará, a poněvadž naučení odtud poslá tuze jsou důležitá pro lidské blahoslavenství, oddávna tedy pod tímto jménem praktická filosofie za obzvláštní vlastní díl filosofie byla držána. Ona se dělí na čtyry hlavní díly: všeobecné mravní učení, kteréž v sobě obsahuje všeobecné prameny a základy poznání, podle kterýchž svobodní skutkové člověka posoudit se mají, práva přirozenosti nebo učení o pravidlách svobodných skutků, nebo učení zákona, moral nebo mravní učení v obzvláštnějším smyslu, kdežto se jedná o prostředcích, jak by se podle zákona jednati mělo, a konečně politika neb učení o rozumné správě a řízení lidského tovaryšstva.“³² Ovlivněn patrně teorií společenské smlouvy a Montesquieuovým geografickým determinismem definuje potom Stach zvláštní termín snešení. „Do toho snešení všecky ty správy počítám, kteréž mnohonásobným způsobem jináč býti nemohou, nežli skutečně jsou, ale dílem od okoličností místa, dílem od vlastního smejšlení a představování jednoho každého lidu tak určity jsou, jak skutečně určity jsou.“³³ V dnešní terminologii bychom mohli o snešení hovořit jako o konkrétním společenském vědomí národa daném jeho vnitřním charakterem, dosavadním vývojem (faktory subjektivní) a vnějšími podmínkami života určovanými prostředím (faktor objektivní). Na základě snešení potom Stach určuje hranice působnosti filosofie v oblasti rozumného řízení státu. Stát totiž vzniká na základě smlouvy a filosofie má zde za úkol pouze popsat (a nikoli pokoušet se měnit) stav společnosti. Za ideální formu státu považuje Stach pochopitelně monarchii josefínského typu: „Aspoň nás tomu zkušenost vyučuje, že po všechny časy vždycky bylo více osvícenosti v pořádných monarchiích a dosaváde jest, nežli ve svobodných obcích. Republikánské řízení země jest nepřirozený způsob řízení, jakbrzy se mnoho lidu v něm vynachází, a když osvícenost na jistý stupeň vystoupila, republikánská správa sama od sebe se k monarchické skloňuje.“³⁴

Závěrem je nutno o Stachově filosofickém výkladu v Příručce učitele lidu říci, že přes všechny nedostatky věcné, metodické i jazykové zaujímá v dějinách novočeského filosofického myšlení důstojné místo. Ukázal totiž, že vznikající česká inteligence byla schopna i v kritickém období druhé poloviny 18. století akceptovat tehdejší západní myšlenkové proudy a aplikovat je řečí národa pro potřeby národa.

(Tento článek je jen stručnou informací o Stachových filosofických názorech obsažených v Příručce učitele lidu. Obsáhleji se touto tematikou zabývám v diplomové práci Václav Stach a jeho Příručka učitele lidu, Brno 1973.)

³² Tamtéž, str. 282–283.

³³ Tamtéž, str. 285.

³⁴ Tamtéž, str. 298–299.

VÁCLAV STACH UND SEINE PŘÍRUČKA UČITELE LIDU

Zu den Anfängen des tschechischen philosophischen Denkens der neuen Zeit

Václav Stach (geb. 1755 in Přeštice, gest. 1831 in Wien) gehörte zu den bedeutendsten Gestalten der ersten Generation der nationalen Wiedergeburt. Er schrieb Gedichte, vor allem geistige Lieder, polemische Abhandlungen religiösen Inhalts und theoretische Arbeiten aus dem Gebiet der Versologie. Die heutige Literaturgeschichte kennt seine Beiträge in Thám's Almanach Básně v řeči vázané (1785) und ihn als Gegner der theoretischen Ansichten Dobrovský's über den tschechischen Vers, veröffentlicht in der Abhandlung Böhmisches Prosodie (1795). Stach übersetzte auch aus dem Deutschen und zwar sowohl Poesie (insbesondere Klopstock) als auch Arbeiten über Religionsfragen. Obwohl er katholischer Priester und Katechet war, übersetzte er auch nichtkatholische Schriften wie zum Beispiel das Christliche Sittenbuch für den Bürger und Landmann von Jacob Friedrich Feddersen, Domprediger in Braunschweig (1784). Von Bedeutung ist auch Stachs Übersetzung der Abhandlung von Kaspar Royko Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz (1781—1785).

Als aufgeklärter katholischer Priester und begeisterter Josefinit widmete sich Václav Stach eifrig der Volksbildung. Von grösster Bedeutung in dieser Richtung war sein Plan, für den Gebrauch junger Geistlicher eine besondere Büchersammlung herauszugeben, die den Leser mit den Erkenntnissen auf dem Gebiet der Theologie, Wissenschaft und Philosophie bekannt machen sollte. Es gelang ihm jedoch nur im Jahre 1787 die Ausgabe von zwei Teilen seines geplanten Handbuches eines Volkslehrers (Příručka učitele lidu). Der erste Teil beinhaltet das Kapitel Philosophische Darlegungen. Das Ziel von Stachs Meditationen über den Gegenstand der Philosophie, über ihre Stellung unter den Wissenschaften, über die philosophischen Disziplinen oder über Erkenntnis und Wahrheit war die theoretische Unterstützung der Notwendigkeit der Geistesfreiheit und Meinungstoleranz und Verteidigung der Grundideen des Josefinitismus.